SECȚIUNEA II: CONCEPTE ȘI IMAGINAR ÎN CULTURA TRADIȚIONALĂ

<https://doi.org/10.52603/9789975333788.12>

TRADIȚII ȘI OBICEIURI DE ÎNMORMÂNTARE REFLECTATE ÎN LUCRĂRILE LUI PETRE V. ȘTEFĂNUCĂ

Carolina COTOMAN
Institutul Patrimoniului Cultural

Funeral traditions and customs reflected in Petre V. Ștefănuță's works

The article presents funeral traditions and customs reflected in Petre V. Ștefănuță's works from the beginning of the 20th century, as discovered by the folklorist in the Bessarabian villages. The aspects that have been preserved until now are also mentioned. The author appreciates the way of capturing the details and encompassing the whole represented by these phenomena of the popular culture. Each stage of the burial custom is analyzed and explained.

Keywords: Petre Ștefănuță, burial customs, tradition, cemetery.

Existența tradițiilor și a obiceiurilor în societate este necesară, întrucât nici o societate nu se poate lipsi de ele. Este de neînchipuit o societate fără norme de comportament, mai ales în acest timp al tranzițiilor, care se înscrie în procesele mai ample de diferențiere și integrare care au loc în viața și în cunoașterea socială de la sfârșitul sec. XX și începutul sec. al XXI. În existența socială, omenirea își modifică modurile de organizare a vieții, rămânând însă o mare parte din ea legată de tradiții și obiceiuri ancestrale care, se pare, dacă ar fi lichidate ar sărăci-o și mai mult.

Prin urmare timpul în care trăim ne obligă să revenim la fundamentele tradiționale ale existenței omenirii pe care le-am pierdut în această perioadă. Toate aceste fundamente tradiționale le putem găsi în lucrările lui Petre Ștefănuță. Fiind remarcat de eminentul Dimitrie Gusti, P. Ștefănuță primise o educație în spiritul pleiadei de etnologi, care făcuse parte din Școala Sociologică de la București, întemeiată de D. Gusti. (Anton Golopenția, Constantin Brăiloiu, Mihai Pop ș.a.) (Ștefănuță 2008: 5) Fiind numit în anul 1938 director al Institutului de Cercetări Sociale al României, Regionala Chișinău a efectuat cu specialiști de diferite domenii cercetări monografice pe zone mari:

a) centrală (județele Lăpușna, Orhei – satele Cornova, Iurcenii, Nișcani, orașul Chișinău ș.a);

b) de sud (județul Tighina, Cetatea Albă, Ismail – satele din valea Nistrului de Jos);

c) de nord (jud. Soroca – satul Popești de Sus), a cules materiale etnografice și folclorice după cele mai noi chestionare elaborate de Institutul Social Român, de Arhiva de Folclor a Academiei Române, a pledat pentru cercetarea complexă a vieții satului după programele stabilite de academicianul Dimitrie

Gusti (confr. Ștefănuță 2008: 5). Programul de activitate a filialei basarabene a Institutului era foarte vast. Putem să menționăm câteva din secțiunile Institutului: geografie socială, biologie socială și sănătate, istorie socială, secțiunea culturală ș.a. Deosebit de rodnic a activat în domeniul culturii tradiționale populare. În anii 30 s-au pus bazele unor cercetări zonale: Zona Nistrului de Jos, Zona Codrului, Câmpia Sorocii și tot atunci s-au pus temeliile unei arhive științifice etnofolclorice. Aici putem menționa compartimentul „Obiceiuri la moarte și înmormântare” care este important prin felul cum sunt prezentate informațiile. Petre Ștefănuță descrie cu rigoare toate componentele ritualului de înmormântare. În cadrul acestui compartiment (credințe, superstiții) este vorba despre o succesiune de acțiuni și gesturi bine controlate de regulile tradiționale, impuse sau tolerate și de biserică. El relatează despre o serie întreagă de credințe care vizează moartea omului. De exemplu, se considera că, în caz de icoana cădea de pe perete, era semn că va muri cineva din familie. Dacă omul moare cu greu, se zice că „îi ghini s-aprindz nouă lumânări și să li lichești pi o coadă di topor, gios la capu' mortului. Toporu rătează lemni și groasă, și subțări și să ratează și păcatii omului. Că păcatii n-ai lasă să moară”. Astăzi, la fel ca și în anii 30 ai secolului trecut, atunci când bolnavul își dă sufletul, „se deschid ușile și ferestrele ca să iasă sufletul, iar pe ușă se aruncă un petec de pânză. Pânza își arichili cu cari zboară sufletul pi șeia lumi. Tot acum se agată în strașina casei un petec de pânză de bumbac – care i se spune alțiță – ca să știe lumea că este mort în casă”. Mortul era scăldat „într-o lăhancă și scăldătoarea mortului se aruncă sub un gard, sau în niște spini, ca să nu calși omu ori jita, că să usucă” (Botezatu, Hîncu 1991: 64). După ce era scăldat, mortul era îmbrăcat cu straili lui di moarti, pe care oamenii obișnuiesc să și le facă cât sunt în viață. În palma mortului se pune o cruciuliță de ceară și câțiva lei, „ca să aibă cu ce plăti vămile, când va trece pe cealaltă lume” (Pletosu 2012: 144). Dacă murea o fată mare, era îmbrăcată în rochie de mireasă. I se pun pe cap peteală și ghirlandă, iar la piept un buchet. Flăcăului i se pune, de asemenea, un buchet di niri în piept. Fetele și flăcăii care petrec mortul la groapă își legați vornîșei și druște ca la nuntă. Se face și colacu' vornîșelului, legat cu lână roșie și busuioc, pe care îl duce un flăcău în fruntea convoiului. Mortul sta, așa cum se atestă și astăzi, trei zile în casă. Cei care veneau să-l petreacă în ultimul drum aprindeau lumânări. Și astăzi se mai întâlnesc în unele localități ca răposatul să se măsoare cu o feștilă (sfoară) din care se făcea toiagul, încolăcindu-l într-o farfurie. Toiagul se aprindea, câte puțin, cele trei seri cât sta decedatul în casă, obicei păstrat până în zilele noastre, dar practicat după înmormântare. Noaptea, la priveghi, se practicau o serie de jocuri ceia ce putem menționa că în prezent nu se mai practică aceste jocuri în cadrul înmormântării. Când se scotea răposatul din casă, pentru a-l duce la groapă, se dădea de pomană o masă cu tot felul de bucate și obiecte de bucătărie: „masă încărcată cu bâcati, furculiță, linguri, solniță, gărafă, pahară di rachiou și di gin, candilă, icoană, ca să aibă di altă lumi” (Pletosu 2012: 144). Interesul autorului se îndreaptă mai ales spre repertoriul poetico-ritualic al înmormântării, așa-numitele bocete. Ne prezintă bocete pentru mama, tată, pentru ginere. Sicriul era dus la groapă, de obicei, pe năsalie,

mai ales, dacă timpul permitea. În cele patru mânere ale năsăliilor se puneau (la fel, și astăzi) colaci, iar la steaguri se legau prosoape. Astăzi se mai leagă și basma dacă persoana care a decedat este femeie. În satele din Valea Nistrului de Jos groparilor care duceau răposatul pe năsălie, li se dădeau de pomană pomi. Este interesantă informația privind uzul tot mai limitat al pomilor la mort, de exemplu în localitățile Mirești din raionul Hîncești, satul Cimișeni se mai întâlnește acest obicei și în prezent. (Informatori din localitățile Mirești, raionul Hîncești și Cimișeni, raionul Criuleni).

Putem sublinia faptul că astăzi, în satele zonei de centru a Republicii Moldova se dau de pomană la gropari pomi mari, dolda de dulciuri, cu câte un colac mare, cu basmale și cămăși bărbătești (Pletosu 2012: 145). Acasă se dădeau de pomană lucruri folositoare „pe lumea cealaltă”, iar pe drum se dădeau de pomană 12 poduri: „câte un petec de pânză, un colac cu luminare și o pașcă cu țârnișe. Podurile se dau de pomană la douăsprezece opriri, pe care le face preotul, ca să prohodească mortul”. Se explică aceste 12 poduri prin faptul că „di șeia lumi sânt douăspreși punț' lati, ca sâmceaua (ascuțișul) cuțătului” (Botezatu, Hîncu 1991: 66). Observăm că și acest ritual s-a păstrat la românii contemporani. Ce aş putea menționa că în mai multe localități nu se dau 12 poduri dar 24 zicându-le că sunt cele 24 de vămi. La cimitir, când se cobora sicriul în groapă, preotul stropea mortul pe față și mormântul cu apaos (amestec de untdelemn și vin roșu) ceia ce putem să menționăm că și acest aspect s-a păstrat. Femeia care a purtat toiagul până la biserică a dus și apaosul. Toiagul se dă ei de pomană, cu farfurie cu tot”. Când se arunca țărâna peste sicriu, se aruncau și bani în mormânt, pentru ca mortul să aibă cu ce plăti vămile. Astăzi se aruncă bani și la fântânile care sunt de-a lungul drumului spre cimitir. „Tot la mormânt se mai dădea de pomană o găină (vie), ca să scurme și să curățască cărarea di șiułini pi șeia lumi”, obicei întâlnit și astăzi (Pletosu 2012: 145). După înmormântare, pe locul unde persoana respectivă a decedat, trei nopți la rând se pune un pahar cu apă, o felie de pâine și o lumânare aprinsă. Se crede că plecat, zice: De la casa unde se vede lumină. Dacă-i întunerec, sufletul se luptă cu pământul. Paharul, după aceste trei nopți, se dă de pomană”. Răposatului i se făcea praznic după trei, nouă și patruzeci de zile. Se crede și astăzi că „până la patruzeci de zile sufletul celui care a murit trăiește pe lângă casă. Numai după ce i s-au făcut toate grijăle se duce sufletul la locu lui” (Ștefănuță 1991: 206). În cercetările de teren efectuate menționează despre cum erau înmormântați copiii dar și cei care se spânzurau. De exemplu: „La cophil di țîțî-i pun dezitari plin cu țîțî, hranî pi seia lumi. Șo crușilițî di siarî – i pun în mîni” (Olănești); sau la Copanca, preotul duce pe copiii mici de-a dreptul la cimitir. Iar de cei care s-au spânzurat ”nu-i duc pin biserică și-i îgroapî în țințirim la marzini” (Olănești) (Ștefănuță 1991: 206).

În timpul cercetărilor de teren Petre V. Ștefănuță a folosit mijloace tehnice, imprimările le-a făcut pe discuri de fonograf, s-a călăuzit de principiile științifice la explorarea tezaurului etnofolcloric al satelor basarabene, a păstrat autenticitatea creațiilor culese, vorbirea orală fiind redată de el prin semne diacritice sau transcriere fonetică, astfel deschizând noi posibilități de cercetare textologică a

folclorului, toate acestea, convingând cititorul de autenticitatea și veridicitatea materialelor etnofolclorice.

Într-o recenzie publicată în revista „Viața Basarabiei” (an. I, nr. 10, octombrie 1932, p. 60 - 62) profesorul Petre V. Ștefănuță, scria: „Cercetările monografice nu trebuie să se mărginească la descrierea manifestărilor vieții sociale, ci trebuie să tindă de a da o explicație fenomenelor sociale și o soluție problemei genezei formelor actuale de viață. Din explicarea formelor actuale de viață se poate desprinde sensul evoluției sociale” (Ștefănuță 2008: 14), era conștient de faptul că o cercetare nu se reduce doar la culegere de fapte și descrieri”, ea se ridică până la cele mai îndrăznețe operații științifice – de la descoperirea condițiilor de producere a fenomenului social până la explicarea mecanismului de funcționare și înțelegerea intuitivă a sensului adânc, obiectiv pe care îl cuprinde.

În sec. al XXI-lea în domeniul culturii în general, și în viața spirituală a societății, în special, au loc progrese mărețe ce duc spre ruina valorilor culturale acumulate de secole, spre uitarea izvoarelor ce au favorizat nașterea acestor valori. Dacă acest proces se înfăptuiește în mod conștient, cum a avut loc în istoria poporului nostru timp aproape jumătate de secol, e cu mult mai dureros. În acești ani de restriște pentru noi, ne-a fost impusă mentalitatea potrivit căreia trebuia să gândim și să acționăm în perspectivă, să ne orientăm în mod unilateral spre viitor în detrimentul tradițiilor naționale, spre inovații în defavoarea memoriei istorice a neamului românesc. În aceste condiții s-a demonstrat că fără un echipament spiritual, fără un sistem de credințe și tradiții care să le orienteze experiența, societățile se pot dezintegra. Tradițiile și credințele asigură supraviețuirea și funcționalitatea grupului uman, ceea ce este o condiție necesară de supraviețuire a individului. Trebuie să ținem cont de faptul că numai în cadrul unei tradiții se poate constitui și are sens inovația, în afara ei, creația ar fi de neconceput, istoria s-ar frânge și umanitatea nu s-ar putea constitui.

Lista Informatorilor

1. Ciobanu S. 1975., satul Mirești raionul Hîncești.
2. Cornea T. 1947., satul Mirești raionul Hîncești.
3. Gaiu M. 1949., satul Mirești raionul Hîncești.
4. Gaiu P. 1952., satul Mirești raionul Hîncești.
5. Gonța A. 1958., satul Mirești raionul Hîncești
6. Gonța Ana 1955., satul Mirești raionul Hîncești
7. Trofim E. 1954., satul Mirești raionul Hîncești
8. Vrancea A. 1967., satul Mirești raionul Hîncești
9. Gavrilan V. 1924., satul Cimișeni, raionul Criuleni
10. Cotoman U. 1951., satul Cimișeni, raionul Criuleni
11. Punga E. 1961., satul Cimișeni, raionul Criuleni
12. Cotoman V. 1956., satul Cimișeni, raionul Criuleni
13. Florea R. 1983., satul Cimișeni, raionul Criuleni

Bibliografie:

1. Eliade M. Imagini și simboluri. București: Editura Humanitas, 1994. 223 p.
2. Ștefănuță Petre V. Datini și creații populare. Chișinău. 2008.
3. Botezatu G. Hîncu A. Ștefănuță Petre V. Folclor și tradiții populare. Vol. I. Chișinău: Știința, 1991.
4. Pletosu V. Profesorul Petre Ștefănuță – cercetător al obiceiurilor de familie în Basarabia. Buletin Științific. In: Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. Vol. 17 (30), p. 136-147.
5. Ștefănuță P. V. Folclor și Tradiții populare. Vol. I. Chișinău: Știința, 1991. 36 p.

Carolina COTOMAN, cercetător științific, Institutul Patrimoniului Cultural (Chișinău, Republica Moldova).

E-mail: carolinacotoman@gmail.com